

ДВА ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ КАРАЇМІВ 1615 Р.

Оксана ШТАНЬКО

orcid.org/0000-0002-5023-7992

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу патріотичного виховання НДІУ

TWO DOCUMENTS ON THE HISTORY OF KARAITES (1615)

Oksana SHTANKO

Candidate of Historical Sciences,

senior research fellow of the Patriotic Education Department of RIUS

Поліетнічність як багатоліка модель співжиття багатьох народностей у Луцьку на Волині відома принаймні від часів великого князя литовського Вітовта [13, с. 49–50]. До малих етнічних груп міста пізнього середньовіччя і раннього Нового часу належали караїми, вірмени та євреї [10, арк. 84 зв.–85 зв.]. На цьому аспекті акцентувала увагу міська громада Луцька 1789 р. У зверненні до королівських люстраторів міщани зауважували, що Луцьк – «давня столиця руських князів, русинами й католиками, вірменами, татарами, волохами, караїмами та євреями залюднена, костелами, церквами й замком оздоблена... У цілім воеводстві була містом найпрекраснішим» [21, с. 149; 17, с. 49].

Караїми – народність тюркського походження, однойменного віровизнання. Назва означала належність до караїмського народу. Так само іменували сповідників караїмізму [13, с. 11]. Релігія караїмів – одна із гілок юдаїзму, що виникла ще у VIII ст. [20, с. 60]. На відміну від віровчення євреїв-рабанітів, караїмізм ґрунтувався на Старому Заповіті й заперечував усні перекази Талмуду [13, с. 11]. Пояснити, як тюркська народність

стала караїмами, намагався польський сходознавець караїмського походження Ананій Зайончковський. На думку дослідника, у середні віки (найімовірніше, в IX–XI ст.) місіонери-караїми на вернули до свого віросповідання якусь турецьку людність, осілу в тих часах на Кримському півострові чи прилеглих степах. Ким саме був цей народ, досі невідомо [21, с. 161–162].

Давня караїмська традиція говорить про появу однойменної громади у Луцьку в XIV ст. Великий князь литовський Вітовт, воюючи з татарами, привіз із кримських міст близько 400 сімей караїмів як військовополоненого люду, поселивши їх у Троках (нині – містечко Тракай неподалік від Вільнюса). Після повторного походу караїмські колонії з'явилися у Луцьку та Галичі [13, с. 49; 15, с. 54; 16, с. 3].

Натомість львівський історик-сходознавець Ярослав Дашкевич на основі тексту колофону (запис на останній сторінці рукописної чи старовинної друкованої книги) з караїмського пергаментного молитовника, який до 1830 р. зберігався у кенасі Галича, вказував на появу означеної народності у цьому ж

місті набагато раніше Вітовтових часів – у 1246 р. [5, с. 305].

Переказ про Вітаутаса і луцьких караїмів знаходимо також у творі Мордехає Султанського (1785–1878) «Пам'ять праведників» («Зехер цаккідім»), писаного на івриті (1838). Наслідки другого походу великого князя литовського на Крим автор описав так: «І повертаючись назад, цей король взяв по дорозі з караїмів, що в Солхаті (нині – м. Старий Крим), ще 380 хазяїв і поселив 180 з них у Галицькій землі, в місті Галичу на річці Дністер, кедарською мовою Турла. Ті з них 200 хазяїв, що залишилися, поселив у Волинській землі, в місті Красна Гора («Гарна Гора»), на пагорбі по той бік річки Стир, напроти Луцького замку, давши їм поля і землі навколо міста в радіусі півтори милі...» [13, с. 49–50]. Існують, втім, версії і про більш ранню з'яву караїмів на Волині [21].

Відомий караїмський ерудит, газзан громади Галича Абрагам Леонович (†1850) зауважував про щорічні календарі, які караїмські мудреці складали для себе, ведучи відлік для визначення року поселення караїмів у певному місті [5, с. 307]. Учений зазначав, що «рік ізраїльтян 5599 від Сотворення світу – це 592 [рік] від часу, як ми сидимо в Галичі, а як поселилися в Луцьку – то це 361 [рік]» [5, с. 307]. Роком відліку караїмської громади Луцька А. Леонович вважав 1477 р. [5, с. 307]. На основі дослідженого колофону Я. Дашкевич заперечив, на його переконання, «трафаретну» версію появи караїмів у Литві, Польщі та Україні лише завдяки військово-політичній діяльності великого князя литовського Вітовта [5, с. 307].

Я. Дашкевич своє бачення появи караїмів у Луцьку пояснював тим, що

Володимирське князівство ще з 1199 р. було складовою частиною держави, яка після коронації Данила Романовича 1253 р. стала відомою під назвою «Королівства Русі». Луцьк на Волині – одне із найдавніших міст на його території. Дослідник луцької старовини Орест Левицький (1849–1922) повідомляв про Абрагама Фірковича – археолога, інтелектуала з Луцька, який у 50-х роках XIX ст. збирав у рідному місті написи на кладовищі й віднайшов епітафію від 1317 р. Така дата, за заувагою Я. Дашкевича, вписується у період міграції караїмів з Криму після монголо-татарської навали [5, с. 352–353]. Караїми у Галичі та Луцьку послуговувалися ідентичними говірками. Свого часу навіть виник термін «луцько-галицький діалект». Його коріння найдавніше порівняно з іншими діалектами [5, с. 352–353]. Це також може свідчити про вірогідність одночасної появи караїмів у Галичі та Луцьку в XIII ст.

Перша документальна згадка про караїмів у Луцьку датується 1506 р., коли Сигізмунд I Старий звільнив громади караїмів та євреїв-рабанітів від обов'язку сплати чиншу на їхні будинки молитви [1, с. 4]. Топоніми, що їх зустрічаємо в документах з початку XVI ст., вказують на караїмську присутність у Луцьку ще перед вигнанням євреїв (і караїмів) з Литви Олександром Ягеллончиком у 1495 р. [19, s. 20]. Найраніше – 1511 р., найпізніше – 1672 р. тут згадані «караїмські дворища» [19, s. 20]. Локалізація караїмських поселень у Луцьку визначалася передмістям Красне на правому березі Стиру, а також околицями приміського села Омеляник [19, s. 20].

У 1548 р. луцьким війтом став Іван Борзобогатий-Красенський. Заможний купець з Красностава викупив

міський уряд у королеви Бони Сфорци Д'Араґони. Новий вїт, окрім посади, отримував Караїмське поле та прибутки від багатьох міських податей. Акт купівлі-продажу луцького вїтївства був підтверджений привілеєм Сигізмунда I Августа [2, с. 52–56]. Караїмські поля луцькому вїтївству, найімовірніше, дарував ще великий князь литовський Олександр Казимирович [21, s. 172]. Відтак ця назва вже тоді не була новою, а мусила мати за собою традицію щонайменше двох поколінь (близько 80 років). Навіть попри зміну монархів топонім зберігався три наступні столїття. Отже, початок існування караїмської громади у Луцьку можна віднести до початку XV ст. (1415 р.) [21, s. 172].

Караїми мешкали окремою общиною, очолюваною газзаном. У 1629 р. на Караїмській вулиці у Луцьку розміщувалася 31 хата однойменної громади [3, с. 30]. Їхній храм – кенаса – ще до підпалу 1972 р. розташовувався на березі Стиру, через дорогу навпроти від старожитньої єврейської синагоги. Караїмська громада мала власний суд для розгляду цивільних конфліктів усередині спільноти. До складу цієї інстанції входили чоловіки віком від 40 років (т. зв. «рада старійшин»). У кримінальних справах караїми підлягали юрисдикції великого князя литовського, а з 9 серпня 1569 р. – волинського воеводи [13, с. 67]. Непорозуміння між караїмами та міщанами і шляхтою (цивільного й кримінального характеру) врегульовували відповідно міський (магістратський), земський і гродський суди [13, с. 65; 10, арк. 84 зв.–85].

Публіковані нині документи походять із актової документації Луцького гродського суду [4; 9]. Перший із них – протестація тучинського караїма

Мошка Гошвича на представників луцького караїмського збору Сачка Симшича й Авраама Лавровича, подана наміснику луцького підстароства, бургґрабію Адаму Ольшамовському 15 січня 1615 р. [9]. Як свідчив позивач, двійко караїмів з Луцька безпідставно заарештували його і довгий час без жодних пояснень тримали в ув'язненні. Загальну кількість шкод, завданих собі в часі перебування у неволі, М. Гошвич оцінив у 50 польських золотих. Чоловік просив, аби справа про незаконний арешт була розглянута в «сїде належном» [9].

Документ цікавий і цінний з огляду на кілька деталей. Присутність караїмів на Волині відома у низці населених пунктів [13, с. 56–62]. Серед них, одначе, про Тучин достеменно невідомо. Причина полягає у практичному нерозрізненні караїмів від євреїв у джерелах (найперше – фіскальних) раннього Нового часу. Зазвичай їх окреслювали збірним поняттям «жиди», які у містах творили відособлену етнічну групу [7, с. 357]. Документальні знахідки, як-от протестація Мошка Гошвича, дають хоч і часткову, але усе ж змогу розрізнити караїмський і єврейські елементи у структурі населення Волині досліджуваного періоду.

Містечко Тучин Луцького повіту над р. Горинню (нині – однойменне село в Гощанському районі на Рівненщині) на початку XVI ст. згадане як власність бояр Путят [12, с. 472]. Згодом як віно останньої представниці цього роду Анни перейшло її чоловіку Богдану Семашку з Добрятина. За ревізією (люстрацією) Луцького замку 1545 р., йому належало забезпечувати належний стан двох замкових городень [18, s. 606]. Поборові реєстри 1576 і 1583 років зафіксували містечко у власності брацлавського

каштеляна Олександра Семашка [18, s. 606]. 1629 р. Тучин значився як маєтність шляхтича Станіслава Даниловича. Тоді у містечку налічувався 451 дим (на Старе місто припадало 84 дими, Новий Тучин – 367) [3, с. 50].

За найновішими дослідженнями львівського урбаніста Андрія Заяця, Тучин належав до категорії тих міст, де частка єврейського населення складала менше п'яти відсотків [7, с. 362]. До цього числа залічуємо і тучинського караїма Мошка Гошвича.

Протестація свідчить про присутність конфліктів у середовищі караїмського населення Волині на побутово-повсякденному рівні. В історіографії неодноразово акцентувалася увага на спокійності й м'якості характеру караїмів, чим вони суттєво різнилися від євреїв-рабанітів [16, s. 3; 13, s. 17–18]. Однак, як вказує джерело, непорозуміння усе ж траплялися [9].

Другий публікований документ був унесений до актової документації Луцького гроду 3 лютого 1615 р. Це посесія (лат. *possessio* – введення у володіння) шляхтича Яна Голубецького в дім луцького караїма Гошви, розташованого на Жидівській вулиці у Луцьку [4].

Акт передачі будинку відбувся 2 лютого, «в ден Громниц, света римского», у присутності «людеи добрых» Матея (Мацея) Чижа й Миколи Вендаловського за посередництвом возного Лавріна Селецького [8, с. 185–215].

Свій будинок шляхтичу Я. Голубецькому в тимчасову власність за певний борг віддавав караїм Гошва Баткович. Він був зятем луцького єврея (караїма?) Марка, за дружину мав його доньку Дворку Марківну. На перепоні точної ідентифікації етнічної належності

Марка, а відповідно – і Дворки стає уже згадана відсутність достатньої конкретизації у розрізненні між євреями та караїмами. Так, у тексті документа читаємо: «...бѣдѣчы на в справе шляхетного пна ІАна Голѣбецкоґо, в Лѣцкѣ, в домѣ Гошвы Батковича, караїма, жида луцького, зятя Марка, жида тамже, єсми помененого пна ІАна Голѣбецкоґо в дом Гошвы Батковича противъ домѣ// противъ домѣ Марка, жида, тестя того Гошгъвы, жида, стоачого за позволенемъ и добровольным постѣпенемъ такъ тог[о] Гошвы, іако и жоны его, Дворки Марковны» [4, арк. 71–71 зв.].

Як видно, Гошва у документі названий і караїмом, і жидом, Марко – лише жидом. Якщо припустити, що Гошвин тесть був євреєм, то можемо говорити про мішаний шлюб караїма і єврейки у Луцьку на початку XVII ст. Звиклюю, утім, є теза про неприязнь і навіть зневагу поміж караїмами та євреями упродовж століть [13, с. 20–21; 14, р. 205]. За свідченнями дослідників, караїми не дозволяли собі спілкуватися з євреями, їсти їхню їжу, одружуватися з ними. Від караїма чи караїмки, які брали шлюб з євреями, відмовлялися рідні, їх навіть виганяли з громади [13, с. 21]. Разом з тим такі випадки траплялися. Тож, імовірно, у 1615 р. можемо припускати про луцьке подружжя караїма Гошви і єврейки Дворки.

Акт добровільної передачі дому здійснювався караїмом з дозволу найближчої рідні. Причина посесії шляхтичу у караїмські маєтності – борг у сумі сорока п'яти польських золотих [4, арк. 71 зв.]. Дім, як свідчить документ, розташовувався напроти тестевого обійстя і складався зі світлиці, сіней і комори. Тут же розмішувалися стайня і колешня

(дровітня), а також садок і ґрунт, що тягнулися аж до річки Стир.

Причетним до справи був ще один Гошвин родич – його брат Мошко Баткович. Під час акту введення Я. Голубецького у власність він виступав у ролі умоцваного (довіреної особи, яка представляла інтереси сторони у суді) [11; 6, с. 93].

За умовами, визначеними актовим документом, Гошва Баткович мав викупити власний дім у Яна Голубецького того ж, 1615, року перед Зеленими святами. В іншому разі повноправним власником дому на Жидівській вулиці у Луцьку ставав шляхтич [4, арк. 72].

Таким чином, публіковані документи проливають світло на деякі аспекти повсякденного життя караїмів у соціумі королівського Луцька початку XVII ст. Перший із них чітко вказує на караїма – мешканця містечка Тучин на Горині, ілюструє існування контактів (як видно – не завжди мирних) із представниками громади луцьких караїмів. Другий акт із ґродської документації показує систему взаємовідносин між шляхтою та караїмами на прикладі застави дому за грошовий борг. Цінними є перелік членів родини караїма Гошви Батковича – тестя, дружини, брата, а також деталізація структурних елементів дому (сіни, світлиця, стайня, дровітня), просторового розташування (напроти будинку тестя Марка, на Жидівській вулиці біля Стиру).

Публікація текстів документів здійснюється на основі едиційних засад і принципів методичних рекомендацій зі збереженням усіх особливостей щодо передачі текстів першої половини XVII ст. староукраїнською мовою. Акти

відтворюються якомога наближено до оригіналу, критично-дипломатичним методом, за принципом «літера в літеру». Збережено написання букв: «є», «ѣ», «іа», «ѡ», «Ѣ», «Ѥ», «Ѧ», «ы», «ѧ», за винятком часткового регулювання великих і малих літер. Дотримано норм сучасної пунктуації. У квадратних дужках розшифровано скорочення та пропущені літери, виносні літери позначені курсивом.

Слова під титлами не відновлюються у повних формах, а розкриваються у рубриці «Слова під титлами» після публікованих текстів документів.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

1615 р., 15 січня. – Луцьк. Протестація тучинського караїма Мошка Гошвича проти луцьких караїмів Сачка Симшича і Авраама Лавровича про його довготривале безпідставне ув'язнення у Луцьку. Прохання про розгляд справи у належному суді

Протестацыя жида караима тѣчинског[о] на жидовѣ лѣцких того ж зборѣ

Рокѣ тисеча шестсот петнадцетог[о] мца генваря петнадцетог[о] дня

Пришедши на вриад ѡчевисто к ґродскии в замокъ ег[о] кр. мл. Лѣцкии до мене, Адама Јлшамовъског[о], буркграбеа и намесника подстароства лѣцког[о], неверныи Мошко Гошвичѣ, жид тѣчинъскии зборѣ караимског[о], светчилсе и протестовал на неверныхъ Сачка Симшич[а] и на Аврама Лавѣровича, караимов лѣцкихъ, а то ѡ недчиненѣ справедливости з Аврама Симшича, караима лѣцког[о], которыи мене невинъне заарештовал тѣт, в мѣстѣ Лѣцкѣ, и през час немалыи мене трымаючи, жадное росправы мити зо

мною не хочет. За чимъ ме до шкод немалых приправил, которых [то ж] быт менде на петдесат золотых полских, ѿѡердючисе з ними правне чинит в сѡде належном.

И просил помененыи Мошко, абы то его ѡповедане дла памяти до книг принато.

Що єст принато и записано.

ЦДДАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 100, арк. 62.

№ 2

1615 р., 3 лютого. – Луцьк. Введення у володіння шляхтича Яна Голубецького будинком луцького караїма Гошви Батковича, розташованого на Жидівській вулиці у Луцьку

Посесиа Голдбецького в дом Гошвы, жида Лвц[кого], на Жидовскои влици лежачии

Рокѡ тисеча шесть сот петнадцатого мца ѡевраля третег[о] дня

На вриде кгородском, в замкѡ его кр мл Луцькомѡ, передо мною, Адамомѡ Ёлшамовским, буркграбим и наместникомѡ подстароства луцького, ставши ѡчевисто возныи енералныи, шляхетныи Лаврин Селецкии, кѡ записаню до книг кгородских луцких сознал тими словы, иж рокѡ теперешнего шестсот петнадцатог[о], мца ѡевраля второго дня, в ден Громниц, света римского, маючи на при себе шляхтѡ людеи добрых, меновите пна Мацея Чижа, а пна Миколаиа Вендаловского, бѡдѡчы на в справе шляхетного пна Яна Голдбецького, в Лвцкѡ, в домѡ Гошвы Батковича, караима, жида луцкого, зятиа Марка, жида тамже, єсми помененого пна Яна Голдбецького в дом Гошвы Батковича противъ домѡ // противъ домѡ Марка, жида, тєстиа того Гошъвы, жида,

стоачого за позволенемѡ и доброволным постѡпенемѡ такѡ тог[о] Гошвы, иако и жоны его, Дворки Марковны, в сѡме пнзеи долгѡ винного истизны водлугѡ листѡ в сорокѡ и пети золотых полских, меновите в свитлицѡ, в сєн, вѡ коморѡ, в стаиню, в колєшню и в садокѡ на том дворє зо всимѡ бѡдованемѡ и з кгрѡнтѡм, иако тот дом стоит тым рядомѡ ажѡ по рекѡ Стыр, иако ѡдно тот кгрѡнт его и Марка, тєстиа его, во всих границах, межєх и ѡбыходєх своих маєт и єст ничого себе в том домѡ, садѡ и кгрѡнту пожитку не зоставдючи, ани выимдючы, але вс пожитки и чинъшь браниа на пна Голубецького, вливаючи, а себе ничого не привлацаючи.

И тот пожиток в головнѡю сѡмѡ при ѡдданю грѡеи, не вытргѡчаючи до ѡтданиа сѡмы головное сорока и пети золотыхъ, пна Голдбецького за доброволным поступєнемѡ Гошвы Батковича и жоны его Дворки Марковны и през ѡмоцованого брата Гошъвина, Мошкѡ Батковича, при том будѡчого ѡвезали в моц в держанє и спокоиное ѡживанъє подали и постѡпили.

И там, в том домѡ Гошвиным, пна Голдбецького иако посєсора зоставили, которого ѡвезаниа мнє возномѡ и при мнє бѡдѡчог[о] шляхтє намѡ и пнѡ Голдбецькомѡ ниhto не боронил. И тым єсмо иако посєсорѡ, в том домѡ зоставивши, ѡтышли, ѡднакже мил выкѡпити Гошва тот дом ѡ пна Голдбецьког[о] перед святками Зелеными, которые тепєр, в сєм рокѡ припа // припадѡт. А єсли бы не выкѡпил, тєды вжє рокѡ по рокѡ ѡт тог[о] света вжє пан Голдбецкии повинєнѡ комѡ хотєчы наняти з с тог[о] пожитокѡ прибавлати. А межє роковъ Гошва не повинєнѡ выкѡпити. Аж на рок на святки Зеленые повинєнѡ тєт

ослободити. Так себе сторони застано-вили.

Которое ж то щчевыстое сознания возного енералного, вышгь помененог[о], на, вриад, принцавши, до книг кгродских луцких записати казал.

И ест записано.

ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 100, арк. 71–72.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Т. 2. Санкт-Петербург, 1848. 440 с.
2. Архив Юго-Западной России. Ч. 5: Акты, относящиеся к истории городов Юго-Западной Руси. Т. I. Киев, 1869. 736 с.
3. Баранович О. Залюднення Волинського воеводства в першій половині XVII ст. Київ: ВУАН, 1930. 156 с.
4. Введення у володіння шляхтича Яна Голубецького будинком луцького караїма Гошви Батковича, розташованого на Жидівській вулиці у Луцьку. 3.02.1615 р. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві*. Ф. 25, оп. 1, спр. 100, арк. 71–72.
5. Дашкевич Я. Караїми. *Україна і Схід* / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. С. 304–379.
6. Довбищенко М. Українська адвокатура Волині литовсько-польської доби XVI – XVIII ст. Т. II. Київ: КВІЦ, 2019. 288 с.
7. Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.
8. Поліщук В. Запровадження уряду возного в Луцькому повіті у 1567 р. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2002. Вип. 7. С. 185–215.
9. Протестація тучинського караїма Мошка Гошвича проти луцьких караїмів Сачка Симшича і Авраама Лавровича про його довготривале безпідставне ув'язнення у Луцьку. Прохання про розгляд справи у належному суді. 15.01.1615 р. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві*. Ф. 25, оп. 1, спр. 100, арк. 62.
10. Розпис між жидами і міщанами луцькими. 14.01.1639 р. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві*. Ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 84 зв.–85.
11. Старченко Н. Умоцovanі-прокуратори-приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2002. Вип. 1. С. 111–144.
12. Цинкаловський О. Стара Волинь та Волинське Полісся: краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р.: у 2 т. Вінніпег: Накладом товариства «Волинь», 1986. Т. II. 578 с.
13. Шабаровський В. Караїми на Волині: штрихи до портрета загадкового народу. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2013. 252 с.
14. Henderson E. Biblical researches and travels in Russia. London, 1821. 538 p.
15. Nemeth M. Przeszłość, terażniejszość karaimskiej działalności kulturalnojęzykowej. *Karaimi* / pod redakcją Beaty Machul-Telus. Warszawa: Wydawnictwo sejmowe, 2012. S. 53–72.
16. Smoliński J. Karaimi i bożnica ich w Łucku. Warszawa, 1912. 15 s.
17. Stecki T. Łuck starożytny i dzisiejszy. Kraków, 1876. 232 s.
18. Sulimierski F., Walewski W. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. XII: Szlurpkiszki – Warłynka. Warszawa, 1892. 960 s.
19. Sulimowicz A. Życie społeczne gminy karaimskiej w Łucku w okresie międzywojennym (1919–1939). Praha, 2017. 328 s.
20. Witkowski R. Izaak z Trok, syn Abrahama, karaimski uczony z XVI wieku. *Almanach Karaimski*. 2007. № 1. S. 59–69.
21. Zajączkowski A. Karaimi na Wołyniu. *Rocznik Wołyński*. T. III. Równie: Nakładem Zarządu Wołyńskiego Okręgu związków nauczycielstwa polskiego, 1934. S. 149–190.

REFERENCES

1. *Acts Related to the History of Western Russia, Collected and Published by Archaeographic Commission.* (1848). Vol. 2. Saint Petersburg, 440 p. [in Rus.]
2. *Acts Related to the History of Southwestern Russian Cities*, Part 5 of *Archives of Southwestern Russia.* (1869). Vol. 1. Kyiv, 736 p. [in Rus.]
3. BARANOVYCH, O. (1930). *The Settlement of Volhynia Voivodeship in the First Half of the 17th Century.* Kyiv: All-Ukrainian Academy of Sciences, 156 p. [in Ukr.]
4. Transfer of the House of the Lutsk Karaite Hoshva Batkovych, Located in Zhydivska Street, Lutsk, into Possession of Nobleman Yan Holubetsky (Feb. 3, 1615). In: *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.* [in Old Ukr.]
5. DASHKEVYCH, Ya. (2016). Karaites. In: H. SVARNYK, A. FELONIUK, eds., *Ukraine and East.* NAS of Ukraine, M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies, Lviv Branch; Ivan Franko National University of Lviv, pp. 304–379. [in Ukr.]
6. DOVBYSHCHEK, M. (2019). *Ukrainian Lawyers in Volhynia during the Polish-Lithuanian Period of the 16th–18th Centuries.* Kyiv: KVITs, 288 p. [in Ukr.]
7. ZAIATS, A. (2019). *Municipal Community of Volhynia in the 16th – First Half of the 17th Century.* Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 582 p. [in Ukr.]
8. POLISHCHUK, V. (2002). The Introduction of the Court Official's Government in Lutsk County in 1567. *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk* (Ukrainian Archeographic Yearbook), Vol. 7. Kyiv, pp. 185–215. [in Ukr.]
9. Protest of the Karaite from Tuchyn Moshko Hoshvych against the Lutsk Karaites Sachko Symshych and Abraham Lavrovych regarding His Long-Term Unjustified Imprisonment in Lutsk. Request for a Court Trial (Jan. 15, 1615). In: *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.* [in Old Ukr.]
10. An Agreement between the Jews and the Townsmen of Lutsk (Jan. 14, 1639). In: *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.* [in Old Pol.]
11. STARCHENKO, N. (2002). Commissioners – Prosecutors – Friends. Who Are They? (Establishment of the Institute of Advocacy in Volhynia at the End of the 16th Century). *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii* (Society. Almanac of Social History), Vol. 1, pp. 111–144. [in Ukr.]
12. TSYNKALOVSKYI, O. (1986). *Old Volhynia and Volhynian Polissia: A Dictionary of Local History from Ancient Times to 1914:* In 2 Vol. Vol. 2. Winnipeg: "Volhynia" Society Edition, 578 p. [in Ukr.]
13. SHABAROVSKYI, V. (2013). *Karaites in Volhynia: Strokes to the Portrait of the Mysterious People.* Lutsk: Tverdyntia, 252 p. [in Ukr.]
14. HENDERSON, E. (1821). *Biblical Researches and Travels in Russia.* London, 538 p. [in Eng.]
15. NEMETH, M. (2012). Past and Present of Karaite Cultural and Linguistic Activity. In: B. MACHUL-TELUS, ed., *Karaites.* Warsaw: Sejm Publishing House, p. 53–72. [in Pol.]
16. SMOLINSKI, J. (1912). *Karaites and Their Synagogue in Lutsk.* Warsaw, 15 p. [in Pol.]
17. STECKI, T. (1876). *Ancient and Present Lutsk.* Krakow, 232 p. [in Pol.]
18. SULIMIERSKI, F., WALEWSKI, W. (1892). Szlurpkiszki – Warlynka, Vol. 12 of *Geographical Dictionary of the Polish Kingdom and Other Slavic Countries.* Warsaw, 960 p. [in Pol.]
19. SULIMOVYCH, A. (2017). *Social Life of the Karaite Community in Lutsk during the Interwar Period (1919–1939).* Prague, 328 p.
20. WITKOWSKI, R. (2007). Isaac from Trakai, Son of Abraham, a Karaite Scholar from the 16th Century. *Almanach Karaimski* (The Karaite Almanac) (1), pp. 59–69. [in Pol.]
21. ZAJONCHKOVSKI, A. (1934). Karaites in Volhynia. *Rocznik Wołyński* (Volhynia Yearbook), Vol. 3. Rivne: Volhynia District Council, Polish Teachers' Union Edition, pp. 149–190. [in Pol.]